

Һу ірадли	Һу дірадли	Һу вірадли	Һуша дірадәлі
һит ірәлі	һит дірәлі	һит вірәлі	һитті вірәлі
			(дірәлі).

Ну арајраслі, арадіраслі, аравіраслі; ну араліјраслі, аралі діраслі, аралі віраслі.

Һу kajbiw ірадли, дарсліші Һашус—ты дома если бываешь, то на урокъ буду ходитъ, т. е. если ты дома бываешь, то я могу ходитъ учится.

Һар тупанг iwhivfiли, һуаһіраслі, цалла тупангла һәрһә абііур діші—каждое ружье когда стрѣляетъ, если буду наклоняться, ни одна ружейная пуля не попадетъ въ меня, т. е. стоитъ мнѣ наклоняться при каждомъ выстрѣлѣ, чтобы ни одна пуля не попала въ меня.

§ 103. Условное предполагаемое.

Ну іраслілі (іраслірі),	Жен. ну діраслілі (рі),
Һу ірадлилі (ірадлирі)	Һу дірадлилі (рі)
һит ірәлілі (ірәлірі)	һит дірәлілі (рі).

Сред. ну віраслілі (рі)	Множ. нуша дірабәлілі (рі)
Һу вірадлилі (рі)	Һуша дірадәлілі (рі)
һит вірәлілі (рі)	һитті вірәлілі (рі),
	дірәлілі (рі).

Ну арајраслілі, арадіраслілі, аравіраслілі; ну араліјраслілі, аралі діраслілі, аралі віраслілі.

Ну һуован Һударіраслілі, һар варһі галізіw абіііра—я какъ ты если бы чернымъ дѣлался, каждый день въ үглѣ не работалъ бы, т. е. я бы не работалъ каждый день въ үглѣ, если бы пачеался, какъ ты.

§ 104. Условное допускаемое.

Ну ірасліла	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша дірабәліла (дірабәліра, дірабәлла).
Һу ірадлила	(д)	(в)	Һуша дірадәліла (дірадәліра, дірадәлла).
(ірадлира)			

Їіт ірālілла (л) (в) һітті вірālілла (вірālіра,
(ірālіра)

или һіт іралла (л) (в) віралла (л).

Ну арајраслїлла, арадіраслїлла, аравіраслїлла; ну аралї-
раслїлла, аралі діраслїлла, аралі віраслїлла.

Ну цурмаґіw урухіраслїлла, һуґіw җәләһірус—если я
и боюсь кабановъ, то не боѣе тебя.

§ 105. *Зависимое отъ условїя.*

Ну іріша Жен. ну діріша Ср. ну віріша Мн. нуша діріша

Һу іріші Һу діріші Һу віріші Һуша діріша

Һіт іріс Һіт діріс Һіт віріс Һітті віріс (діріс).

Ну арајріша, арадіріша, аравіріша; аралїріша, аралі ді-
ріша, аралі віріша.

Ну һар дус вуґун іріша, Һуд вігәлі—я каждый годъ па-
стухомъ буду дѣлаться, если тебѣ угодно.

§ 106. *Зависимое отъ условїя прошедшее.*

Ну іріші (л) (в) нуша діріші

Һу іріші (л) (в) Һуша діріші

Һіт іріші (л) (в) Һітті віріші (л).

Ну арајріші, арадіріші, аравіріші; аралїріші, аралі ді-
ріші, аралі віріші.

Нушіла дувурті дәлїлї, Һәwлі маза Һірбдіріші—если бы
у насъ были горы, то скоро бы бараны пожирѣли.

§ 107. *Причастїе настоящее.*

Ірані, женск. дірані, средн. вірані, мжск. віранті, діранті.

Арајрані, арадірані, аравірані; аралїрані, аралі дірані,
аралі вірані.

Қаллїшів Һірбвірані Һәј'оан ца Һумәһлі Һірбвірар нушіла
дуwллїшів—травою откармливающаяся (жирною дѣлающаяся)
скотина въ одну недѣлю жирною дѣлается на нашей горѣ.

Һуд Һәнкїліґіw ірані адам'ис ваһа вітлугін—у тебя на
работѣ бывающему человеку плату давай.

§ 108. *Причастїе будущее.*

Ірісіл, *женск.* дірісіл, *средн.* вірісіл, *мнж.* вірісті, дірісті.

Араїрісіл, арадірісіл, аравірісіл; аралїїрісіл, аралі дірісіл, аралі вірісіл.

Дірґлішіл урухвірісті маваґав—въ бѣю которые будуть робѣть, пусть не приходятъ.

§ 109. Причастіе впролѣтное.

Ірул, *женск.* дірул, *средн.* вірул, *мнж.* віруті, діруті.

Араїрул, арадірул, аравірул; аралїїрул, аралі дірул, аралі вірул.

Духуїрул дурбіѡае сајал духуїрар—дитя, второму суждено умиѣть (дѣлаться умнымъ), самъ собою умиѣеть.

Духѡбірул шанта духѡбііру—кому не суждено умиѣть, людьми не дѣлается умнымъ.

Ну hіh'oaj ѣѡвлі ґуґаїрул аhваhурра—что такъ скоро я похудѣю, я не узналъ, т. е. я не предусмотрѣлъ.

Пучуѡ ірул дурбіѡае шіѡаїра—у тебя находящагося мальчика видѣлъ я.

Различіе между ірані и ірул весьма незначительно, и почти во всѣхъ случаяхъ одно можетъ замѣнить другое: ірул имѣеть значеніе менѣе опредѣленное, чѣмъ ірані.

ґірhаhвірул унц віца—нежирнѣющаго быка продай, т. е. всякаго быка, который не жирнѣеть.

ґірhаhвірані унц віца—того быка, который не жирнѣеть, продай. Здѣсь указывается говорящимъ на известнаго быка.

§ 110. Днепричастіа.

а) *Настоящее:* ірулі, *женск.* дірулі, *средн.* вірулі, *мнж.* вірулі (дірулі).

Араїрулі, арадірулі, аравірулі; аралїїрулі, аралі дірулі, аралі вірулі.

Вуґун ірулі ушїѡаеhвті мас сарі hішді діла—пастухомъ бывая собранные бараны суть эти мои, т. е. бывая пастухомъ, набралъ я этихъ барановъ (плата пастухамъ производится обыкновенно баранами).

Ну қwі'на, һәҗна, һучу waqiraqwa, һу dıwaɣıw ırułı aqarqırı kaɣıw—я два, три раза, къ тебѣ хотя приходилъ, но ты, бывая въ судѣ, не находился дома, т. е. я тебя не заставлялъ дома, потому-что ты бывалъ въ судѣ.

Ну һәнкіліһіw ırułı һучу waqıs aqıra—я, бывая на работѣ, къ тебѣ придти не могъ.

b) *уже....*

Іруллі, *женск.* діруллі, *средн.* віруллі; *множ.* віруллі, діруллі.

Дірҙла манзій нуша мискин діруллі—во время войны мы уже начали бѣдѣть.

c) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*

Ірарі, *женск.* дірарі, *средн.* вірарі; *множ.* вірарі, дірарі.

Вурһіні wanaqırarı, манзій wailēbın—на столько, чтобы дни дѣлались теплыми, время не дошло, т. е. еще не наступила теплая пора.

d) *пока....*

Ірараші, *женск.* дірараші, *средн.* вірараші, *множ.* вірараші, дірараші.

Ада wuqun ırarashı, һіш дуврі аһашіра—пока отецъ не бывалъ пастухомъ, я не ходилъ на эту гору.

e) *хотя....*

Ірулаһаллі, *жсж.* дірулаһаллі, *ср.* вірулаһаллі, *мн.* вірулаһаллі (д).

Һу dawlawıw ırułıahallı, qırqır ırułı—ты хотя и богатѣешь, а дѣлаешься скучнымъ.

f) *въ то время какъ....*

Іруһілі, *жен.* діруһілі, *сред.* віруһілі; *множ.* віруһілі, діруһілі.

Ну dawlawıw ıruһılı, һуд aqıwıqılı ıshıɣulla—я въ то время какъ богатѣю, тебѣ не нравится, думаю, т. е. думаю, что тебѣ не нравится, когда я богатѣю.

g) *послѣ того какъ....*

Іруларһі, *жен.* діруларһі, *ср.* віруларһі, *мн.* віруларһі (діруларһі).

Ну mısqıtanıw ıruларһі, mutāhlimti wāqwaıw—послѣ того, какъ я бываю въ школѣ, ученики умножились.

Їнілі мабаніw іруларбі, бѣѵ'оантіра мабані арбус—зимою такъ-какъ я на хуторѣ бываю и скотину на хуторѣ увожу.

Ѕу kajбіw іруларбі, нам дарс вуфін—такъ-какъ ты дома бываешь, то мнѣ урокъ учи, т. е. то учи меня.

h) сѣ тѣхъ поръ какъ....

Ірубѣ, *женск.* дірубѣ, *средн.* вірубѣ; *множ.* вірубѣ, дірубѣ.

Ну һіш шілізіw ірубѣ, нам шінелла бѣнкілізіw іqала аф-вѣqів—я въ этомъ аулѣ сѣ тѣхъ поръ какъ бываю, мнѣ въ работѣ никто помощи не сдѣлалъ, т. е. никто не помогъ.

Ну һіш шілізіw ірубѣ, һу шѣһаірі—я сѣ тѣхъ поръ какъ бываю въ этомъ аулѣ, тебя не видалъ.

i) *лишь только....*

Ірумад, *жен.* дірумад, *средн.* вірумад; *множ.* вірумад, дірумад. Говорится также: ірумадал, *женск.* дірумадал и пр.

Въ такомъ же значеніи: іруоанал, *женск.* діруоанал, ср. віруоанал, *множ.* віруоанал, діруоанал.

Урчі ґірһвірумад віціра—лошадь, лишь только начала жириѣть, продалъ я.

Маза ґірһдіруоанал діціра—бараны, лишь только начали жириѣть, продалъ я ихъ.

§ 111. Повелительное.

Ѕу ірін, *женск.* һу дірін, *средн.* һу вірія, *множ.* һуша діріvа
һіт ірав, һіт дірав һіт вірав һітті вірав,
дірав.

Арајрін, арадірін, аравірін, арадіріvа; араліјрін, аралі дірін, аралі вірін, аралі діріvа.

Арајрав, арадірав, аравірав; араліјрав, аралі дірав, аралі вірав.

Һар нуні тупанг іwһіv чу'на һу һwаһірін—каждый мною ружье выстрѣлило разъ, ты наклоняйся, т. е. наклоняйся каждый разъ, какъ я выстрѣлю.

§ 112. Отглагольное.

Ірні, *женск.* дірні, *средн.* вірні (§ 32).

Пішкур даннуві дірні афваһурра—здѣсь что бывають перепелки, не зналъ я.

§ 113. Вышеприведенныя формы глагола іріс представимъ въ соединеніи съ частицей гва, что послужить къ большому разъясненію ихъ значенія.

Дѣклизівад ваһлајрулагва, варбіѣ діулі сарі—отъ раны хотя и выздоравливаю, но лихорадка есть.

Һар дус Һачнабілајрірагва, селла пајда аһвів—каждый годъ хотя я дѣлался пастухомъ телятъ, но никакой выгоды не было.

Дуһрумлизіу дірқаніу ірірагва, һачамалла варбіѣдаів—лѣтомъ хотя бывають въ степи, но ни разу не было лихорадки.

Ну һар дус міскін ірусгва, қвіһајс даулашіу ірус—я каждый годъ хоть буду бѣднѣть, вторично буду богатѣть, т. е. могу каждый годъ бѣднѣть и снова богатѣть.

Ну арбіәліу ірусгва, шавті сілвіқулел валас—когда я въ путешествіи даже бываю, аульные жители что дѣлають, знаю.

Маза һілтадірәлігва дірқані діһуті, һірһбіліра һіра нуні—бараны, хотя когда только худѣють, приводятся въ степь, но я привелъ, когда они жирны.

Һуд јункујрасліалірігва ву ігул, аһірубілі аһігікіра—хотя, если бы тебѣ я лстылъ, я бы и правился, но не лсты, не правлюсь.

Хвалал аһіраслі, манёушаллајріпагва—если не сдѣлаюсь старшиной, то хоть чаушемъ не сдѣлаюсь ли.

Іш дус һәенклизівад ақуліјріпагва?—въ этомъ году отъ работы хоть свободенъ буду ли я?

Сај вуқун іруһгва діла маза дітікуті, нуні валтулла—хотя съ тѣхъ поръ, какъ онъ дѣлается (бываетъ) пастухомъ, мои бараны пропадаютъ, но я оставляю, т. е. ничего не говорю.

Ада ваһлајрубімігва ну разіл, һушаан хавар аһвіқулла —хотя тому, что отецъ выздоровѣлъ, я радъ, но вы не замѣчаете.

Ну аеһіпірумадгва, нам һаеһімлі дарман лугуті, ваһлә-һіра—хотя, лишь только я захворалъ, мнѣ докторомъ лѣкарства даются, но я не выздоровѣлъ.

Ну һуһім вуқун ірасгва, һуһіла мас һірһділі вігәлі—мнѣ развѣ дѣлаться у васъ пастухомъ, если желаете, чтобы овцы ваши пожирѣли.

Һар дус дувуллиһір мас һірһдірантігва, іш дус аһдів—хотя каждый годъ бараны на горѣ жирѣютъ, но въ этомъ году не пожирѣли.

Ну уріміскін іруллигва, һуні давлашіу вәәқира—я въ прошломъ году хотя и бѣднѣлъ, но ты обогатилъ меня.

Ну вуқун іруллигва, адаан аһватурра—хотя я и дѣлался (бывалъ) пастухомъ, но отецъ не позволилъ.

§ 114. *Отрицательныя* формы глагола іріс образуются по общимъ правиламъ, наложеннымъ въ § 94. *Неопределенное*: аһіріс, аһдіріс, аһвіріс; *настоящее*: аһірулла, аһдірулла, аһвірулла; *прошедшее совершенное*: аһіріра, аһдіріра, аһвіріра и т. д.

Будущее допустимое, кромѣ формы аһірас и пр., имѣетъ еще отрицательныя формы:

Майрас *жен.* мадірас *сред.* мавірас *мн.ж.* мадіраһ.

Майраві мадіраві мавіраві мадіравә.

Майрав мадірав мавірав мавірав (мадірав).

Отрицательныя формы повелительнаго, какъ мы выше (§ 94) оказали, служатъ и для глагола іс.

2-е лицо майруд, *жен.* мадіруд, *сред.* мавіруд, *мн.ж.* мадірудә

3-е лицо майрав мадірав мавірав мавірав, мадірав.

Корень ара: араһіріс, араһдіріс, араһвіріс; араһірулла, араһдірулла и пр., араһіріра и пр.

Арамајрас, арамајраві, арамајрав, арамадірас и пр., ара-
лі мајрас, аралі мајраві и пр., аралі мајруд и пр.

§ 115. *Вопросительныя* формы глагола іріс образуются по общимъ правиламъ (§ 68).

Караул ірісу һу һішкү вақівіл—для того ли, чтобы быть караульнымъ, ты сюда пришелъ?

Ну урқәбірниw һуд аһвігул—то ли, что я пьянствую, тебѣ не нравится?

Ну бірбіруллаw—толстѣю-ли я?

Урі'һиш манзіј һіні вуфарвіруліw—въ прошломъ году въ это время зима холодна была-ли уже?

Ца һумәһлі ну ваһлајрусу—черезъ недѣлю я выздоровѣю ли?

Вурһіні ванадірәліw, қар әһиа вашул—тогда ли, когда дни становятся теплѣе, трава хорошо растетъ?

Маза Һуқадірәліліw, һуні дірқані діһул—въ то ли время, когда бараны худѣли, ты ихъ гонялъ въ степь?

Һунім діглірәнајрішав һар варһі—вамъ молотильщикомъ дѣлаться ли мнѣ каждый день, т. е. молотить-ли мнѣ каждый день для васъ?

Вурһіні ванадіруһев, һу дуһі вашул—съ тѣхъ ли поръ, какъ дни теплѣе становятся, ты на пастбище ходишь?

Ну вуқун іруһіліw, ада діһі һімуғівіл—за то ли, что я дѣлаюся напугомъ, отецъ на меня сердится?

Һіні вуфарвірумаду, һаніwарті діванадіруті—тогда-ли, когда лишь зима становится холодною, прячутся животныя?

Діла уҙі һунім манһуш іраву—допустится ли мой братъ быть у васъ чаушемъ?

Қалһишв бірбіраніw һула урчі—на травѣ жируютъ-ли твои лошади?

Дәһі ваһлавіруліw—поправляется-ли рана?

Сіс бараул ірісә һула ада, суһәс вірані пәјдәгулі—зачѣмъ караульнымъ твой отецъ будетъ дѣлаться безъ всякой для себя пользы?

Ча давлашіў ірнѣ һуні вурул—это богатымъ сдѣланіе тобою говорится, т. е. о комъ ты говоришь, что онъ разбогатѣлъ?

Ча міскін ірулѣ нујшіў—это болѣе меня бѣднѣе?

Һуні арц аһіліјһадлілі, ну сіоан давлашіў ірірә—если бы ты не далъ денегъ, я какимъ образомъ разбогатѣлъ-бы?

Һит wajна дувуллшпр маза сіоан Һірһірулмѣ—на той плохой горѣ бараны какимъ образомъ жирнѣли?

ҺанаҺа аҺвақаралі, Һур мурт нәив ірусә ну—теперь если не сдѣлаешь меня нанбомъ, то послѣ когда же я имъ буду?

Шіс саҺават ірішә ну, шіс қірқір ірішә—для кого мнѣ должно быть щедрымъ, для кого скупымъ?

Ча қадіруһіе вакал адам'улі віақівә—это съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался кадіемъ, много людей умерло, т. е. при какомъ кадіи умерло наибольшее число людей?

Шіс әһнајравә, шіс wajнајравә діла ада—кѣ кому пусть будетъ хорошъ, кѣ кому пусть будетъ дуренъ мой отецъ, т. е. кѣ кому мой отецъ можетъ быть хорошъ, кѣ кому дуренъ?

Уғай ада wajнәһірісу һуд—чужой отецъ не будетъ-ли кѣ тебѣ дуренъ?

Ну һәнкіліјқіс аһірніў һуд аһівігул—то-ли, что я не могу работать, тебѣ не нравится?

Һујшіў ну міскін аһіруллау—не бѣднѣю-ли я болѣе тебя?

Ну міскін аһірірау, арц агвәлілі—я не сдѣлался-ли бы бѣднѣе, если бы у меня не было денегъ?

Һула урші вудун аһірулнӣ, ватулліјһадлілі—твой сынъ развѣ не сдѣлался ли бы муллою, если бы ты позволилъ?

Һіш нунал вәқіс аһірусу—это я одинъ сдѣлать не могу-ли?

Нунал вәқіс аһіраслӣ, һуні іқала вігул—развѣ если я одинъ сдѣлать не могу, тобою поможется?

Ну мурт давлашіў ірусал ваһі—узнай, когда я разбогатѣю.

§ 116. Глаголь ітаhіс имѣеть также, какъ и іс, значеніе *сдѣлаться*, но съ тою разницею, что онъ заключаетъ въ себѣ понятіе о болѣе рѣзкомъ переходѣ изъ одного состоянія въ другое. Въ большей части случаетъ глаголь ітаhіс можетъ быть переведенъ черезъ *превратиться*. Такъ напр. ну вуқуніс вігі—я хочу сдѣлаться пастухомъ,—скажетъ человѣкъ, который уже бывалъ пастухомъ или по рожденію своему предназначенъ быть пастухомъ; ну вуқун ітаhіс вігі—я хочу превратиться въ пастуха,—скажетъ человѣкъ, чуждый таковаго состоянія; ѣанівар адам'ілі вітаhіс аівірар—животное человѣкомъ сдѣлаться не можетъ.

Приведемъ здѣсь таблицу спряженія глагола ітаhіс.

Неокончательное: ітаhіс, *жен.* дітаhіс, *сред.* вітаhіс; *мн.* вітаhіс и дітаhіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну ітаһуллира	<i>Жен.</i> ну дітаһуллира	<i>Ср.</i> ну вітаһуллира
һу ітаһуллирі	һу дітаһуллирі	һу вітаһуллирі
һіт ітаһулли саж	һіт дітаһулли сарі	һіт вітаһулли саві

Множ. нуша дітаһуллира

һуша дітаһуллира

һітті вітаһулли саві, *средн.* дітаһулли сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ітаһурра	<i>Женск.</i> (д)	<i>Средн.</i> (в)	<i>Множ.</i> нуша дітаһурра
һу ітаһаді	(д)	(в)	һуша дітаһадя
һіт ітаһур	(д)	(в)	һітті вітаһур, <i>сред.</i> дітаһур.

Прошедшее упреждающее.

Ну ітаһуллирі, *женск.* ну дітаһуллирі, *средн.* ну вітаһуллирі,
множ. нуша дітаһуллирі
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну ітаһуриллі, *женск.* ну дітаһуриллі, *средн.* ну вітаһуриллі,
множ. нуша дітаһуриллі

(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну ітаһас	Жен. (д)	Сред. (в)	Мн. нуша	дітаһабѣ
бу ітаһаві	(д)	(в)	буша	дітаһавѣ
һіт ітаһав	(д)	(в)	һітті	вітаһав, средн. дітаһав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ітаһаслі	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша	дітаһабѣлі
бу ітаһадлі	(д)	(в)	буша	дітаһадѣлі
һіт ітаһѣлі	(д)	(в)	һітті	вітаһѣлі, сред. дітаһѣлі.

Условное предполагаемое.

Ну ітаһаслілі (лірі)	Жен. (д)	Сред. (в)	Мн. нуша	дітаһабѣлілі (лірі)
бу ітаһадлілі (лірі)	(д)	(в)	буша	дітаһадѣлілі (лірі)
һіт ітаһѣлілі (лірі)	(д)	(в)	һітті	вітаһѣлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну ітаһаслілла (ліра)	Жен. (д)	Ср. (в)	нуша	дітаһабѣлілла (дітаһабѣлла, дітаһабѣліра)
бу ітаһадлілла (ліра)	(д)	(в)	буша	дітаһадѣлілла (дітаһадалла, дітаһадѣліра)
һіт ітаһѣлілла (ліра)	(д)	(в)	һітті	вітаһѣлілла (вітаһѣліра, вітаһѣлла (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ітаһіша	Жен. (д)	Сред. (в)	Множ. нуша	дітаһіша
бу ітаһіші	(д)	(в)	буша	дітаһіша
һіт ітаһіс	(д)	(в)	һітті	вітаһіс (дітаһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ітаһіші	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ.	нуша	дітаһіші
(не мѣняется).					

Причастіе прошедшее.

Ітаһуріа, женск. (д), средн. (в); множ. вітаһурті (дітаһурті).

Причастіе будущее.

Itahicis, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* vitahicisti (дитаһісті).

Двепричастія.

а) *прошедшее*: itahułli, *жен.* (д), *ср.* (в); *мн.* vitahułli (д).

б) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* itahari (д), (в).

с) *пока...* itaharashi (д), (в).

д) *хотя...* itahułlāñalāi (д), (в).

е) *въ то время какъ...* itahurñili (д), (в).

ф) *посаь того какъ...* itahułlarñi (д), (в).

г) *съ тѣмъ поръ какъ...* itahułā (д), (в).

h) *лишь только...* itahurmad (д, в), также itahurmadal (д), (в), также itahur'anal (д), (в).

Повелительное.

ñu itahi *Жен.* ñu dītahi *Сред.* ñu vitahi *Мн.* ñuша дитаһаја
(дитаһірә).

ñit itahav ñit dītahav ñit vitahav ñitti vitahav
(дитаһав).

Повелительно-желательное.

ñu itah *Жен.* ñu dītah *Сред.* ñu vitah *Мн.* ñуша дитаһ.

ñit itah ñit dītah ñit vitah ñitti vitah (дитаһ).

Форма эта всего чаще встрѣчается въ проклятіяхъ; напр. ñu xwiñtah—превратись ты въ собаку!

Отглагольное: itahñi, *женск.* dītahñi, *средн.* vitahñi.

§ 117. Глаголь itahic встрѣчается обыкновенно въ соединеніи съ прилагательнымъ, а не съ корнемъ и не съ нарѣчіемъ: akił itahic—сдѣлаться высокимъ, akti dītahic—сдѣлаться высокими; æññajtahic—сдѣлаться хорошимъ, æñña dītahic—сдѣлаться хорошою, æñti dītahic—сдѣлаться хорошими и пр. Конечная гласная прилагательнаго и начальное i глагола, встрѣчаясь, сливаются по тѣмъ же правиламъ, которыя объяснили мы для глагола ipic (§ 97).

§ 118. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола itahic.

Нам һалім ітаһіс вігулла—миѣ желательнѣ сдѣлаться ученымъ.

Нам қадіјтаһіс вігулла—миѣ желательнѣ сдѣлаться кадіемъ.

Ѓуоан Ёуватіл ітаһіс вігів—какъ ты сильнымъ сдѣлаться пожелалось.

Шін дуһарті дитаһіс дікулі сарі—вода въ холодную превратится сказывается, т. е. вода начинаетъ дѣлаться холодною.

Ділкля устајтаһіс вігәлі, һар варбі улкін—пляски мастеромъ сдѣлаться если хочешь, каждый день пляши.

Кавшізуллә һиш'оај әәһипкар ітаһуллира—съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ, столь слабымъ сдѣлался.

Діла узвәзівад ну веһла әәһипкар ітаһурра—нѣ числа моихъ братьевъ я самымъ слабымъ сдѣлался.

Ѓу һәенкіліјқуһе чархлізів арал ітаһуллирі—ты съ тѣхъ поръ какъ работаешь, въ тѣлѣ здоровымъ сдѣлался, т. е. поздоровѣлъ.

Ну һалаһвал һалім ітаһуриллі—я издавна ученымъ уже сдѣлался.

Діла уршіра һулазүна ітаһав—и мой сынъ пусть сдѣлается такимъ, какъ твой.

Ну һујшів һваһил ітаһаслі ваһиша—я чѣмъ ты ниже сдѣлаюсь если, посмотримъ, т. е. посмотримъ, сдѣлаюсь-ли я ниже тебя.

Ѓуоан әһна арцла устајтаһасліллі нура, һур селла һа-һвиләһинні нам—какъ ты хорошимъ серебра мастеромъ если бы сдѣлался я, болѣе ничего надобности не было бы миѣ, т. е. если бы я сдѣлался столь же хорошимъ серебряникомъ, какъ ты, то болѣе ничего миѣ и не нужно было бы.

Ѓу арцла устајтаһадлі, ну һалимрајтаһиша—ты если сдѣлаешься серебрянымъ мастеромъ, я сдѣлаюсь ученымъ.

Діла адазівад арцла устајтаһурил дурһиәә вақів нушату—у моего отца серебрянымъ мастеромъ сдѣлавшийся мальчикъ

пришелъ къ намъ, т. е. мальчикъ, выучившійся у отца серебряному мастерству, пришелъ къ намъ.

Суррат ѣагвал вітахісіл чарх саві Ыула—портретъ красивый сдѣлающійся тѣло есть твое, т. е. тебя хорошо бы нарисовать.

Айна урчі вітахісіл тѣј саві һіш—хорошею лошадыю долженствующій сдѣлаться жеребеночъ есть этотъ, т. е. изъ этого жеребенка выйдетъ хорошая лошадь.

Сінкала ді'іірхуһілі һалау ґуґал сажѣ ґірһіл ітаһуріа дурһіуѣ ліу нуһіла шау—медвѣжьѣ мясо когда поѣлъ, прежде худощавъ бывъ, жирный сдѣлавшійся ребеночъ есть въ нашемъ аулѣ, т. е. тощій ребеночъ пополнѣлъ, поѣвъ медвѣжьего мяса (таково мнѣніе горцевъ о цѣлебныхъ свойствахъ медвѣжатины).

Куватіа ітахісіл дурһіуѣ һѣвілла ваһаллі ліу—сильнымъ который будетъ ребеночъ, какъ замѣтенъ есть, т. е. легко замѣтить, какой ребеночъ будетъ силенъ.

Пушачувад аріґуаһняннъ зѣһіпкар ітаһулли һѣнкіліґіс аһірулла—отъ васъ съ тѣхъ поръ какъ я ушелъ, слабымъ сдѣлавшись, работать не могу.

Ну айна һалім ітаһараші, уґіс хіјал саві—пока я не сдѣлаюсь хорошимъ ученымъ, учиться намѣреваюсь.

Пу айна ітаһуллаһаллі, Ыула ґадрі аһвала урһілі—ты хотя и хорошъ сталъ, но твоего достоинства не знаетъ народъ.

Пуша арцла устні дітаһуллаһі, канів діґара віґаґ ајсудѣ—вы серебра мастерами послѣ того какъ сдѣлаетесь, гдѣ бы то ни было имущество возьмете, т. е. вездѣ въ состояніи будете нажить себѣ богатство.

Нуоан айнајтаһі Ыура, халґліс іґулі віґалі—какъ я, и ты будь хорошъ, если хочешь нравиться народу.

Ну уґуліґунаслілі айна һалім ітаһіпі—я если бы учился, то хорошимъ бы ученымъ сдѣлался.

Ча сабна балим італісал, ча ваїна італісал нуні абвалас
—кто хорошимъ ученимъ сдѣлается, это дурнымъ, я не знаю.

§ 119. Глаголь італіс заключаєть въ себѣ понятіе о
продолжительности или повтореніи: *дѣлаться, превращаться.*

Неокончателное: італіс, *женск.* діталіс, *средн.* віталіс;
мнж. віталіс и діталіс.

Настоящее:

Ну італхулла	<i>Жен.</i> ну діталхулла	<i>Сред.</i> ну віталхулла
бу італхулі	бу діталхулі	бу віталхулі
хіт італхулі саж	хіт діталхулі сарі	хіт віталхулі саві.

Мнж. нуша діталхулла
буша діталхулла
хітті віталхулі саві (діталхулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну італхіра	<i>Жен.</i> (л)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхіра
бу італхаді	(л)	(в)	буша діталхадā
хіт італхив	(л)	(в)	хітті віталхив (діталхив).

Прошедшее упржеждающее.

Ну італхулли *Женск.* (л) *Средн.* (в) *Мнж.* нуша діталхулли
(не мѣняется).

Будущее.

Ну італхас	<i>Жен.</i> (л)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхафā
бу італхад	(л)	(в)	буша діталхадā
хіт італхан	(л)	(в)	хітті віталхан (діталхан).

Будущее допускаемое.

Ну італхас	<i>Жен.</i> (л)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхафā
бу італхані	(л)	(в)	буша діталхавā
хіт італхав	(л)	(в)	хітті віталхав (діталхав).

Условное настоящее и будущее.

Ну італхаслі	<i>Жен.</i> (л)	<i>Сред.</i> (в)	<i>Мн.</i> нуша діталхабāлі
бу італхадлі	(л)	(в)	буша діталхадāлі
хіт італхāлі	(л)	(в)	хітті віталхāлі (діталхāлі).

Условное предполагаемое.

Ну італһаслілі (лірі)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша діталһабәлілі (лірі)
бу італһадлілі (лірі)	(д)	(в)	буша діталһадәлілі (лірі)
һіт італһәлілі (лірі)	(д)	(в)	һітті віталһәлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну італһасліла Ж. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша діталһабәліла (діталһабәла, діталһабәліра)
бу італһадліла (д)	(в)	буша діталһадәліла (діталһадәла, діталһадәліра)
һіт італһәліла (д)	(в)	һітті віталһәліла (віталһәліра, віталһәла) (д).
или італһала		

Зависимое отъ условія.

Ну італһіша Жен. (д)	Сред. (в)	Мн. нуша діталһіша
бу італһіші (д)	(в)	буша діталһіша
һіт італһіс (д)	(в)	һітті віталһіс (діталһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну італһіші Женск. (д)	Средн. (в)	Мн. нуша діталһіші (не мѣняется).
------------------------	------------	-----------------------------------

Причастіе настоящее: італһані (італһан), (д, в), мною. віталһанті (д).

Причастіе будущее: італһісіл (д, в), мною. віталһісіті (д).

Причастіе впроятное: італһул (д, в), мн. віталһуті (д).

Деепричастія:

a) *настоящее:* італһулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* італһарі (д, в).

c) *пока...* італһараші (д, в).

d) *хотя...* італһулаһаллі (д, в).

e) *въ то время какъ...* італһуфілі (д, в).

f) *послѣ того какъ...* італһуларфі (д, в).

g) съ тѣхъ поръ какъ....італһуфіѣ (д, в).

h) лишь только.... італһумад (д, в), или італһумадад (д, в), или італһуоанал (д, в).

Повелительное.

Їу італһін,	женск. һу диталһін,	средн. һу віталһін,
һит італһав	һит диталһав	һит віталһав
	множ. һуша диталһінѡ	
	һитті віталһав (д).	

Отлагательное: італһні, женск. диталһні, средн. віталһні.

§ 120. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола італһіс.

Їрімкајс һар дус мулерѣ віталһіс Аллаһі Бавібілі саві — бабочкѣ каждый годъ въ червяка превращаться Богомъ положено есть.

Їучу дарсліші washufѣ, ну һалім італһулла—къ тебѣ на урокъ съ тѣхъ поръ какъ я хожу, я ученимъ становлюсь.

Їула қаца җахгва віталһів—твоя папаха сдѣлалась негодною.

Їула гвазала тәј әйна віталһав—жеребенокъ твоей кобылы да будетъ хорошъ (т. е. каждый жеребенокъ). Привѣтствіе хозяину.

Хвалаһааслі, һујшіу ну духул італһас—когда сдѣлаюсь большимъ, то умнѣ тебя буду.

Діла һалмазіјшіу ну әйна арцла устајталһаслі һучуу уус—если я сдѣлаюсь лучшимъ серебрякомъ, тѣмъ мой товарищъ, то у тебя останусь.

Wajna һалім італһаділла, уфадлі әйнаәл саві—хотя бы даже ты сдѣлался и плохимъ ученимъ, учась хорошо есть, т. е. тебѣ слѣдуетъ учиться, хотя бы даже изъ тебя вышелъ и плохой учений.

Ғил'оај һу духул італһані (італһу) аһваһурра нуні—что ты столь умнымъ сдѣлаешься, не зналъ я.

Дірәлішіу wajzawazajталһу аһігукус нам—на войнѣ тру-

сомъ дѣлающійся не нравится мнѣ, т. е. не люблю того, кто труситъ на войнѣ.

Діѣла вірѣадлі, хвіішівра вайнаіталһулі, лівлісалла ітіхлі һу—напитокъ (крѣпкій) если пьешь, то, дѣлаясь хуже собаки, всѣмъ ты противенъ становишься.

Һу вайна італһулаһаллі, урһ урухаһѣар—ты хотя и золь дѣлаешься, но люди тебя не боятся.

Ну әйна італһараші һуд аһігулі—пока я не буду дѣлаться хорошимъ, тебѣ не нравлюсь (буев. не нравясь).

Вурһні ванаті дѣліллі, дубә һамадлі шін віталһіші—если бы дня дѣлались теплыми, то снѣгъ легко бы въ воду обращался.

Ну паһмүшіу італһасал шіні валй—я способнымъ (понятливымъ) дѣлаюсь-ли, кто знаетъ?

§ 121. *Отрицательныя* формы глаголовъ ітаһіс и італһіс образуются, подобно какъ и для другихъ глаголовъ, при помощи слога аһ: аһітаһіс, аһдітаһіс, аһвітаһіс и пр., арал аһітаһіс, арал аһдітаһіс и пр., әһнаһітаһіс и пр. *Будущее допускаемое* имѣетъ отрицательныя формы: мајтаһас, мајтаһаві, мајтаһав, женск. мадітаһас и пр., множ. мадітаһаһй, мадітаһавй, мавітаһав (мадітаһав). *Запретительное*, т. е. повелительное отрицательное образуется исключительно изъ глагола італһас (§ 94).

2-е лицо мајталһад,	женск. мадіталһад,	средн. мавіталһад,
3-е лицо мајталһав	мадіталһав	мавіталһав
множ. мадіталһадй		
мавіталһав (мадіталһав).		

Вопросительныя формы не представляютъ ничего особаго отъ тѣхъ подробныхъ объясненій, которыя сдѣланы были выше (§ 68).

§ 122. До сихъ поръ мы рассмотрѣли однѣ лишь *простыя* формы глаголовъ сажра, лівра, іс, іріс, ітаһіс, італһіс. Теперь ознакомимся нѣсколько съ *сложными* формами. Начнемъ съ глагола сажра.

Нѣтъ сомнѣнія, что формы саяра, саярі суть также сложныя изъ настоящаго ра, прошедшаго рі и мѣстоименія возвратнаго сая—самъ (§ 46); саяра—я самъ есмь, саярі—я самъ былъ. Окончаніе рі, присоединенное къ дѣепричастіямъ: саябілі, саяларбі и саялѣ придаетъ имъ значеніе прошедшаго.

Калі ѣагвал савбілірі нуні асівіл—домъ такъ-какъ былъ хорошъ, я купилъ.

Ну һиш пілівіу саяларбірі, һу піваівіл—я послѣ того какъ былъ въ этомъ аулѣ, видѣлъ тебя.

Ну ізајівіу саялѣрі мискін івил—я съ тѣхъ поръ какъ въ болѣзни былъ, обѣдѣлъ.

Мур'ул, вајна саябілірігва, һунујс абігул, һушаан дар-һаһдатікадѣ—мужъ, хотя въ то время когда былъ дурень, женѣ не нравился, вами не разведены, т. е. вы не дозволили развода, хотя мужъ и не нравился женѣ.

Піт вајнаһинбілірі, нушім ігул—въ то время когда онъ не былъ дурень, онъ намъ нравился.

Урчі ѣагвал аһинбілірігва нуні аһасівіл һаһа ісус—лошадь красивою хотя не бывъ, мною не купленѣ, теперь куплю, т. е. хотя и не купилъ я этой лошади, когда она не была красива, но теперь куплю.

Маза ѣірһаһивларбірі, нуні віцівил—овцы, послѣ того какъ не пожирѣли, мною были проданы.

Взаимныя соединенія различныхъ формъ глагола саяра употребляются преимущественно для большей выразительности.

Діла сибат устамічус савлі саві—мои часы у мастера находятся суть, т. е. находятся. Я узналъ объ этомъ теперь, оказалось....

Ну ізајівіу саялѣ саярі (ізајівіу саялѣрі, ізајівіуларбі), аһу-һул—я въ болѣзни съ тѣхъ поръ какъ находился (съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ), не учусь.

Сай вајна саябілі саярі, һам абігул—за то, что самъ былъ нехорошъ, мною былъ нелюбимъ.

Їуд іґалабвѣривѣлі, вајна сажі саж—если онъ тебѣ не помогъ, то онъ дурень. Выражается сомнѣніе въ справедливости слышаннаго.

Ну kajbiw сажі сажрі каєшизуріх—я дома находясь, заболѣлъ, т. е. именно дома, а не въ другомъ мѣстѣ.

Kajbiw сажлā сажра ну уфул—дома съ тѣхъ поръ только какъ я нахожусь, я учусь; kajbiw сажлā, уфулла ну—съ тѣхъ поръ какъ я дома, я учусь.

Їучуw сажбілі сажра, ну разіа—потому что у тебя нахожусь, доволенъ я.

Ѓйна сажбіліра, Їуд ну ігул—за то только, что я хорошъ, ты меня любишь.

§ 123. Окончаніе рі прошедшаго присоединяется подобнымъ же образомъ въ двѣпричастіямъ отъ лівра: лівбілі, лівларбі, лівлā.

Їучув адам'улі лівбілірі, ну абақівіа—въ то время какъ у тебя были люди, я не пришелъ.

Хурі лірбілірігва мазаліші вуфі шефдулкуті, хурі агубілі шідулкулі сарі—хотя когда собаки были, на овецъ волки не нападали, когда собакъ нѣтъ, нападаютъ.

Діла кулулѣчі лівларбірі, Ѓу куні афібвѣл—послѣ того, какъ у меня былъ служитель, я тебя не держалъ.

Мазала шулѣв віф лівлāрі, хві гѣм відул—съ тѣхъ поръ какъ волкъ находился около овецъ, собака лаяла.

§ 124. Приведемъ нѣсколько примѣровъ весьма употребительныхъ формъ глаголовъ сажра и лівра.

Дічуw лівлā ліw—у меня съ тѣхъ поръ, какъ находится, есть, т. е. сколько времени есть, столько и есть (когда не хотать дать положительнаго отвѣта).

Діла куліw лівіа ліw, агваріа агу—въ моемъ домѣ кто есть, такъ есть, кого нѣтъ, такъ нѣтъ.

Їучувліві ліврі дічуwра—сколько у тебя бывшихъ было, и у меня было, т. е. сколько у тебя было, столько же и у меня.